

EN VANDRENDE SKRÆDDER

AV

HANS H. FUSSING

Mens der fra 1600-tallet findes en del selvschildringer forfattede av adelsmænd og præster, hvadenten de er bevaret i deres oprindelige form eller er brugt i bearbejdet skikkelse i ligprædikener, er det yderst sjældent, at man kan høre en håndværker eller i det hele en mand udenfor samfundets øvre lag fortælle om sig selv. Den efterfølgende skildring er da også bygget på et ejendommeligt grundlag, og da dette i sig selv kun er et referat, er den heller ikke ordret gengivet, men genfortalt med nogle supplerende oplysninger.

Den 14. juli 1645 stod NICOLAUS HANSEN, der havde været fængslet i nogen tid, for retten i Nyborg,¹ hvor han var blevet sat fast for klammeri med nogle soldater, og da han blev forhørt om sit liv og levned, gav han følgende skildring. Han var født i „Thøsborg i Holsten“,² og hans forældre hed Hans Thagesen og Bodil, hvad der tyder på, at han var av dansk slægt, så Holsten ikke skal tages bogstaveligt, men her, som så ofte i tiden, formentlig betyder Slesvig.³ Fødeåret meddelte han ikke, og han har vel ikke engang kendt det, men han må være født ca. 1615.⁴ Allerede 9 år gammel kom han som tjener og „opvakter“ i tjeneste hos JØRGEN V. AHLEFELDT, men hos hvilken av de dengang levende bærere av dette navn kan ikke oplyses, formentlig er det dog Jørgen Ahlefeldt til Svendsby.⁵ Da han havde været hos ham i 9 år, kom han i skrædderlære hos Rasmus Andersen i Flensborg, men det varede kun et halvt år, for så lod han sig „leje udi udbud“ som soldat for en mand med et plattysk navn Rotske Fuse og var i 20 uger soldat i Oldeslo og fik herfor den dog ret betydelige sum av 30 rdl. Efter denne korte militærtjeneste var han atter et årstid hos Jørgen Ahlefeldt, og derpå igen i skrædderlære i et par år, dennegang hos mester Peder i Itzehoe, hvorpå han drog „hid over til landet“ og var hos skrædderen Julius i Odense en månedstid. Derefter rejste han til Sjælland og var i et halvt år i tjeneste,

formentlig som husskrædder, hos Jomfru ELISABETH GOSKE (Bielke)⁶ på Lidemarksgård en milsvej vest for Køge, i hvilken by han tilbragte det næste halve år hos skrædderen Peder. Herfra tog han over til Malmø og arbejdede et fjerdingår hos hver av skrædderne Gudmund og Svend Norbagger, og c. 1638 kom han i tjeneste hos mester Daniel Skotte i Christiansstad i halvandet år og derpå i et årstid hos lensmanden MALTE JUULS „hofskrædder“ Laurids. Da Malte Juul⁷ havde opholdt sig længe ved hoffet, har han sikkert stillet krav om i sin påklædning at være i overensstemmelse med moden, så hos hans private skrædder har Nicolaus kunnet lære det sidste snit. Imidlertid blev han udskrevet til soldat og var i halvandet år ved kaptejn Bonnis (?) kompagni, hvorefter han fik pas og måtte rejse, hvorhen han ville. Han blev dog i Christiansstad og arbejdede hos den nye lensmand EBBE ULFELDTS hofskrædder Matthias. Da også Ebbe Ulfeldt⁸ var knyttet til hoffet, ikke mindst gennem sit ægteskab med Christian IV.s datter Hedevig, og da han var ødsel og lagde vægt på ydre pragt, har der nok også været noget at lære på hans skrædderværksted. Det varede nu kun et halvt år, for da svenskerne i februar 1644 rykkede over grænsen ind i Skåne, gik trommerne, „at hvem, der ville tjene til hest eller fods, kunne få tjeneste“, og så mødte Nicolaus på gaden i Christiansstad en korporal ved Ebbe Ulfeldts eget kompagni ved navn ANTONIUS og gav sig i tjeneste hos ham. Det gik nu ikke godt mellem dem, for efter 6 ugers forløb bad Nicolaus om orlov, fordi han mente, at han kendte lige så meget til rytteri som korporalen og derfor ikke ville tjene under ham. Herover blev korporalen så ophidset, at han gav skrædderen en livfuld hug, men Nicolaus slog igen, så korporalen faldt om kuld på ryggen på gaden, og så gik Nicolaus til Ebbe Ulfeldt og begærede en vogn, så han kunne komme bort. Hvor mærkeligt det end lyder, at Ebbe Ulfeldt, der var – en iøvrigt ringe – øverstkommanderende i Skåne, skulle have været villig til at give slip på en soldat midt under krigen, så er det muligt, at skrædderens gamle bekendtskab med lensmanden har ført til, at han virkelig, som han påstod, fik løfte om en vogn. Han gik i al fald hen for at hente sin vadsæk, der stod hos korporalen, men det blev dog denne for meget, og Antonius klagede til Ebbe Ulfeldt over, at skrædderen havde slået ham, og så røg Nicolaus i hullet, hvor han sad i 14 uger, mens sagen blev procederet, og den fik det for ham alvorlige udfald, at han dømtes til at miste sin hånd. „Da på det han ikke skulle miste sin hånd, gav han sig til at være en skarp- retter“, hedder det i hans beretning, og det lyder ikke usandsynligt,

for da det kunne være vanskeligt at få bøddelstanden rekrutteret, blev undertiden – især dødsdømte – forbrydere benådet mod at påtage sig det forhadte, men nødvendige arbejde som bøddel.⁹ Det var et dybt socialt fald, selv om skrædderen undgik at blive lem-læstet, og det er da også betegnende, at han i sin fortælling ikke bruger det foragtede bøddelnavn, men taler om det formentlig mindre odieuse skarpretterembede. Bødlen i Christiansstad mester Svend tog ham i tjeneste, men i de første 14 uger, han var hos ham, befattede han sig ikke med noget „skarpretteri“. Uvist hvorfor rejste han imidlertid ad Malmø til, men på vejen blev han fanget av svenskerne ved Geddinge bro og blev strax ført til deres lejr og efter tre dages ophold her, blev han sendt til Landskrona, hvor han var fange i et halvtårs-tid. Sandsynligvis for at komme ud av fangenskabets var han derefter „ved svensken på parti“, det vil sige, han blev svensk soldat, men det var ikke noget aktiv for den svenske hær, for han skød en korporal, satte sig op på hans hest og red til Christiansstad og var igen i tjeneste hos mester Svend, og i det næste halve år henrettede han i Sølvesborg tre med sværd og hængte en fjerde. Da mester Svend nu ikke kunne få betaling for sit „retteri“, ville han tage til Malmø, som under hele krigen var på dansk hånd, og han belæssede derfor en hest, med hvad den kunne bære, og sammen med sin søster, Nicolaus og nogle andre, i alt syv personer, drog han av sted, og på vejen tog de av dem, der ikke havde noget at ride på, heste fra bønderne. Svenskerne kom imidlertid over dem ved Geddinge bro, og selskabet splitedes ad, men på nær mester Svend, der forsvandt på flugten, mødtes det igen i Malmø.

Her blev Nicolaus i fire uger som medhjælper hos byens bøddel, men så tog han til Sjælland, hvor han for et par rigsdaler købte en lille brun hest i Helsingør, og siden „alle vegne vaxeret i Sjælland“, det vil sige, at han vandrede omkring for endelig ud på sommeren 1645 at tage fra Korsør til Nyborg med sin hest, og i Nyborg tog han logi hos sin morbroder Jacob Hakkelseskærer, som han engang 6–7 år tidligere havde besøgt en enkelt nat. Hos onklen var nogle av major Hans Petersens folk indkvarteret, og dem ragede han i klammeri med, så de satte ham i fængsel.

Det var byens kærner BERNT JØRGENSEN, der fremstillede ham i retten, men da han ikke havde fået besked av øvrigheden, hvilket formentlig vil sige lensmanden MOGENS KAAS, til at tiltale ham, men blot skulle lade ham forhøre, blev Nicolaus sat i arresten igen, efter at han havde givet den her refererede fremstilling av sit levnedsløb.

Mens man ikke hører noget om den hest, som han havde medbragt, og som han vel har solgt i Nyborg, fortalte han, at han ved sin anholdelse havde 8 rdl., som stokknægten, d. v. s. fangevogteren, ved major Petersens kompagni tog til sig „og forvarede“, og det er måske derfor, at hans vrede senere vendte sig mod netop denne arrestforvarer.

Hvorvidt Nicolaus Hansen har talt sandhed, lader sig ikke avgøre, men da han jo ikke kan siges at have givet nogen smigrende skildring av sig selv, er billedet nok i alt væsentligt rigtig, selv om man måske kan mistænke ham for at have villet fremstille sig som en helvedes karl, uanset om han derved kom til at stå i mørke farver.

Fjorten dage senere havde Bernt Jørgensen åbenbart fået lensmandens ordre til at tiltale fangen for løsgængeri, en i tidens øjne alvorlig forseelse, for den 28. juli begærede han dom over denne løsgænger, der „uden pas eller anden rigtighed, hverken om hans forrige eller sidste værelse, levned eller forhold, så vel som ej heller nogen kendskab om denne hans rejse, hvorfra han er kommet og hvorhen han agter sig at begive“ udover hans egen „foregivende og løse“ beretning, hvad han netop i denne fejdetid burde have haft. Hans omvandring var mod recessen, og han havde desuden om natten begået „slagsmål og gewalt“, så han burde straffes med jærn og arbejde på Bremerholm på livstid. Bytinget dømte ham efter påstand, hvis ikke den høje øvrighed ville ham „anderledes benåde“.

Ifølge tidens merkantilistiske tankegang var det statens ret og pligt at sørge for, at alle arbejdsføre personer bestilte noget, hvorfor løsgængere, d. v. s. folk uden *fast* arbejde, blev pågrebet og sat til arbejde i statens tjeneste, oftest ved voldanlæg på fæstningerne, andet byggearbejde eller på flådeværftet på Bremerholm i København. Her havde fangerne det ikke godt; for eksempel døde tre bønder fra Horsensøgnen, der i 1638 var blevet dømt til at arbejde på Bremerholm, alle i løbet av det første år efter deres ankomst til Holmen,¹⁰ så straffen kunne nok virke skræmmende, hvad der også var hensigten. Det retslige grundlag for den for en senere tid usædvanlig hårde dom var Christian IV.s store reces fra 1643 –II–21–2– men her var straffen ikke fastsat, den stod i en ældre forordning av 19/11 1619,¹¹ hvor det i § 5 hedder, at domme over løsgængere skal fastslå, hvor mange måneder eller år disse er pligtige at arbejde i jærn som fanger, så domstolen havde en bred margin for sin straffefastsættelse, og slagsmålet med soldaterne har nok virket som en skærpene omstændighed.

Imidlertid sad Nicolaus Hansen i byens fængsel og ventede på at blive transporteret til København, og skønt der fandtes en „bolt“,

det vil sige en jærnstang med lænke til at fastholde fanger, og et par „handklover“, en slags håndjærn, har han kunnet bevæge sig frit omkring i sit fangerum, og tanken om, at han skulle sendes til det frygtede Bremerholm, har åbenbart gjort ham helt desperat. Den 4. August, altså knap en uge efter dommen, stod Bernt Jørgensen igen som anklager i rette og meddelte, at Nicolaus Hansen havde „myrdet og ynkeligen ihjelslaget“ major Petersens stokknægt, som bar mad og drikke til ham i fængslet. Nicolaus blev så fremstillet i retten, og her bekendte han „frivilligen“, at da stokknægten kom ind med øl og mad til ham, havde han stået parat med en stor sten, som han havde fundet i fængslet, og med den slog han stokknægten i panden, så han strax faldt om på jorden og døde, og det gjorde han, fordi han vel vidste, at han skulle miste livet og således ikke komme på Bremerholm, hvortil han tidligere var dømt, men han ville langt hellere miste livet end være på Bremerholm. Bekendelsen var tydelig nok, og borgmester PETER NIELSEN og de fire rådmænd dømte ham da også strax til „for sådan hans begangne mordiske misgerning at miste sit hoved med sværdet og siden hans hoved at sættes på en stage, og hans krop begravnes i heden jord på Nyborg bys rettersted“.

Det kan ikke med sikkerhed avgøres, om dommen er blevet eksekveret, men det er det sandsynligste, for hverken byfogedens eller lenets regnskaber indeholder nogensomhelst oplysninger om Nicolaus Hansens fængselsophold eller straf.¹² Var han blevet sendt til Bremerholm, skulle transportomkostningerne findes i lensregnskabet, så han er snarere blevet rettet på byens bekostning, og byens regnskaber er ikke bevaret.

Nicolaus Hansens egne udtalelser, sådan som de er refereret i tingbogen, er i virkeligheden de eneste kilder til forståelse av hans karakter, for anklageren har blot ladet hans bekendelser tale for sig selv og har helt givet avkald på at karakterisere ham og hans gerninger. Det er ganske naturligt, at Nicolaus Hansen som tjener er kommet ind på tanken om at dygtiggøre sig som skrædder, da han formentlig har haft en del at gøre med sin herres klæder, men han har ikke stået regelmæssigt i lære i de syv år, der var normalen. Dels er hans læretid blevet afbrudt av hans militærtjeneste, dels har han allerede efter blot c. 2¹/₂ års læretid givet sig til at rejse på professionen. Det er vanskeligt at forstå, hvordan han uden svendebrev har kunnet komme til at arbejde hos skræddermestre rundt om i landet, men hans ansættelse hos de to „hofskræddere“ tyder på, at han dog har været ganske god til sit håndværk. Vandrelyst har åbenbart præget

ham, og en vis undskyldende forklaring for hans forråethed kan måske findes i de omvæltninger, som Torstenssonkrigen har medført for ham og hans omgivelser. Hans fremstilling av den begivenhed, der bragte ham i ulykke, slagsmålet med korporalen, virker ikke helt ægte, det er noget i retning av, først slog jeg først, men så slog han først bagefter, og det er næppe sandsynligt, at et blot og bart soldaterslagsmål kunne medføre en så alvorlig straf som avhugning av en hånd. Snarere har det vel været lydighedsnægtelse og vold mod foresat for at bruge moderne udtryk. Helt stolt av sin bøddelstilling kan han nu ikke have været, siden han omhyggeligt præciserer, at han i det første fjerdingår i sin nye stilling ikke befattede sig med skarpretteriet. Da han først havde placeret sig mellem samfundets foragtede, gik det ned ad bakke, hverken hestetyveriet eller drabet på den svenske korporal ser godt ud, for man kan næppe tillægge ham patriotiske motiver til den sidste handling, snarere har bøddelgerningen formindsket hans respekt for menneskeliv.

To gange i sit liv stod han overfor at rammes av katastrofale følger av sine handlinger, og begge gange tog han med en vis brutal dristighed sin skæbne i sin hånd: han foretrak at blive bøddel fremfor at blive lemlæstet, og han ville helre dø på retterstedet end henslæbe sit liv som lænket fange, selv om hans sidste beslutning kostede en anden livet. I det første tilfælde vælger han livet, i det andet døden uden hensyn til andre end sig selv, og hans beslutninger er trods deres hensynsløse brutalitet forståelige hos en mand, der blev stillet overfor udsigten til en lidelsesfyldt fremtid. Nogen helt almindelig skrædder var han ikke.

Selv om man ikke ad anden vej kan få noget oplyst om Nicolaus Hansen og hans brogede løbebane, er det dog muligt at få et lille indblik i det milieu, hvori han levede som bøddel i Christiansstad. I byfogedregnskaberne der fra byen, der er bevaret i al fald delvis fra 1620 til 1647, findes blandt udgifterne også de omkostninger, som byen havde i disse år ved at anvende skarpretteren, men dels synes byen at have haft uheld med sin bøddel, dels har det ikke været meget, mestermanden har kunnet tjene der i staden, ja det er så lidt, at man må antage, at han ikke blot har betjent byen, men har haft sin virksomhed inden for hele lenet. Det fremgår jo iøvrigt av Nicolaus Hansens beretning, at han – og det har han formentlig gjort sammen med sin mester – har henrettet folk i Sølvesborg.¹³

I Christiansstad kagstrøg bødlen i 1621 tre karle og fik derfor tre mark for hver, men først 1627 kom han igen på arbejde i byen,

idet han d. 25. august efter lensmanden JØRGEN URNES befaling hals-huggede CHRISTIAN CONTRAFEIER eller Maler og lagde ham på hjul og stejle, fordi han i sit eget hus havde ihjelskudt en kollega, der også hed Christian Maler. Morderen ejede kun de klæder, han gik og stod i ved henrettelsen, og dem tog og beholdt skarpretteren. I almindelighed blev fanger sat i et særligt fængsel i byen, der så måtte bekoste øl og mad til dem, gerne for 6 sk. om dagen, hvad revisionen dog påtalte som for rigeligt, idet man i rentekammeret mente, at en fanges bespisning kun behøvede at koste 4 sk. pr. døgn. I 1630 fik Christiansstads fængsel imidlertid fint besøg av en svensk svindler LARS WIVALLIUS, eller som han her kaldes Laurentz Wivaldt, der dels havde forført en adelsjomfru, dels havde udgivet sig for friherre.¹⁴ Han var en betydelig digter og en temmelig vidtløftig person, der nu efter et kongebrev av 21. juli 1630 sad fængslet i byen fra 23. juli 1630 til 5. juni 1631, og her blev han efter lensmandens ordre bespist for 2 sldl. om ugen, hvad der er væsentlig over den sædvanlige fangekost, men det må være faldet byen for dyrt, for i de følgende 37 uger, altså til sidst i februar 1632 blev han anbragt i mestermandens hus, og her fik han kun underhold for 14 sk. om ugen, hvad der er så lidt, at han vanskeligt har kunnet leve derfor. Nogen god forretning har det i al fald ikke været for hans kvartervært, og for ham selv må det have været en frygtelig ydmygelse at skulle leve i bødlens hus.

I 1636 gik det imidlertid rent galt for bødlen, hvis navn desværre ikke kendes. Han blev 7. juni arresteret sammen med et kvindfolk, der var hos ham, fordi de udenfor byens nørre port havde skudt en tjenesteløs soldat Otte Holst. Da ingen ville rejse sag på den dræbtes vegne, måtte byfogeden efter lensmanden MALTE JUULS ordre tiltale dem, og bødlen blev dømt til halshugning ved sværd, medens kvinden benådedes med kagstrygning og avskæring av hår og ører. Nu havde man jo ingen til at exekverer dommen, og det tog fem uger, inden man fik fremskaffet en skarpretter, der kunne foretage henrettelsen, men 11. juli halshuggede mester Troels sin kollega og spigrede hans hovede til en egestolpe udenfor byen. Han fik 8 rdl. herfor og 4 for at straffe kvinden, medens der betaltes 3 ort for leje av byens sværd, $\frac{1}{2}$ rdl. for stolpe og spiger og c. 3 rdl. til de to byens tjenere, der havde holdt vagt over fangerne i ventetiden.

Det kan ikke ses, om mester Troels nu blev i byen eller om den henrettede umiddelbart fulgtes av den av Nicolaus Hansen omtalte mester Svend, men i al fald fik den nye bøddel ikke meget at bestille i Christiansstad. Han kagstrøg 4. maj 1637 Maren Pedersdatter, der havde fået fire børn udenfor ægteskab og desuden havde begået

lejemål med to „andre løsgængere“. Nicolaus Hansens tidsangivelser er så omtrentlige, at man ikke med sikkerhed kan sige, når han har været i tjeneste hos bødlen i Christiansstad, men han kan i al fald ikke have været med den sidste gang, man kan konstatere, at mestermanden har været i virksomhed der i byen, nemlig 1. august 1645, da en „spejder“ Margrete Lauridsdatter blev henrettet.

Det er meget få gange, at der har været brug for bødlen i Christiansstad i disse 27 år, så man kan måske antage, at byen har levet et forholdsvis fredeligt liv. Een gang har bødlen dog vist haft en extra-indtægt, der ikke fremgår af byfogedens regnskaber, for av et kongebrev av 20. marts 1633 kan ses, at byens borgmester ANDERS NICKELSEN uden dom havde ladet et lig udføre og begrave av bødlen.¹⁵

NOTER

¹ Nyborg tgb. 1642–45 f. 183 b. ff. – ² Hverken i Slesvig eller Holsten findes noget sådant stednavn, men det *kan* være en fejltagelse for Tøstrup i Strukstrup herred i Angel, ca. 15 km fra det nedennævnte Svendsby. Jeg takker landsarkivar Hvidtfeldt for dette forslag. – ³ H. Rosendal: Træk af Danskhedens Historie i Sønderjylland. 1911. I. s. 82f. – ⁴ Årstallet er fremkommet ved en addition av hans tidsangivelser, og tallet er så trukket fra 1645, da processen foregik, og hans angivelser passer helt godt med det eneste kendte tidspunkt, der kan bruges til kontrol, nemlig svenskernes angreb på Skåne i 1644. – ⁵ Han, der levede 1581–1643, er den eneste bærer av navnet dengang, der havde gods i Slesvig, idet Svendsby ligger i Nyherred i Angel. De andre, der kan være tale om, er J. A. til Lindau, (1595–1679), J. A. til Visselbjærg (1596–1636), J. A. til Quarnbek og Marutendorff (1589–1641) og J. A. (1570–1640), der ikke ses at have haft nogen hovedgård. Alle oplysninger fra D. A. A. 1929. s. 89, 90, 100, 111, 112. – ⁶ Hun kaldes også Eline og døde 1655 D. A. A. 1946. s. 10. – ⁷ Malte Juul (1594–1648) ejede bl. a. Maltesholm i Skåne, var 1621–25 kammerjunker hos prins Christian og 1632–39 og igen 1644–49 lensmand på Christiansstad len. D. A. A. 1890. s. 268. – ⁸ Ebbe Ulfeldt (1616–82) havde en række gårde i Skåne og var 1642–44 lensmand på Christiansstad len. Han blev gift med Chr. IV.s datter Hedevig i 1642, var en lidet energisk leder av hæren i Skåne under Torstenssonkrigen og gik 1652 i svensk tjeneste. D. A. A. 1923. s. 530. Dansk biografisk Leksikon. – ⁹ Exempelvis blev en tyv i 1630 benådet mod at blive mestermand i Hassing herred – se tingbogen 1630 1/7 – Sml. Hugo Matthiessen: Bøddel og Galgefugl. 1910. s. 61 ff. – Sølvesborg byfogedregnskaber mangler for denne tid, så Nicolaus Hansens beretning kan ikke kontrolleres ad den vej. – ¹⁰ Kanc. Brevb. 1638 30/8. H. H. Fussing: Stiernholm len. 1951. s. 69. – ¹¹ Sml. kgl. forordn. 1634 23/7. – ¹² Byfogedregnskab 1645. – Nyborg lens regnskab 1645/46. – Det nævnte fængselsinventar omtales i byfogedregnskabet. – ¹³ Christiansstad byfogedregnskaber 1620–47. – ¹⁴ Kanc. brev. 1630–32. Registret under Wivallius. Sml. Henrik Schück: Lars Wivallius. I–II, 1893–95. Sverker Ek: Lars Wivallius' visediktning, 1930. Wivallius (1605–69) skrev bl. a. digte inspireret av fængselsopholdet. – ¹⁵ Kanc. brev. n. d.